УДК 376-056.264+376-056.262+376-056.263](045)

https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-5(35)-2057-2066

Слатвінська Анна Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: тел.: (098) 889-62-04, https://orcid.org/0000-0002-8021-4708

Рюміна Алла Валеріївна викладач-стажист кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (063) 109-33-51, https//orcid.org/0009-0007-6107-1258.

ПОРУШЕННЯ МОВЛЕННЄВИХ ТА СЕНСОРНИХ СИСТЕМ У ДІТЕЙ: ПРИЧИНИ, ПРОЯВИ ТА НАПРЯМИ КОРЕКЦІЇ

Анотація. У статті розглядаються комплексні особливості порушень мовленнєвих і сенсорних систем у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, що становлять одну з найактуальніших проблем сучасної спеціальної педагогіки та логопедії. Наголошується, що такі порушення є взаємопов'язаними. Детально проаналізовано основні чинники, які зумовлюють порушення розвитку мовлення та сенсорних функцій. Серед них – органічні ураження центральної нервової системи (ЦНС), у тому числі внаслідок внутрішньоутробних інфекцій, гіпоксій та родових травм; генетичні аномалії; перинатальні патології; порушення сенсорної депривації; негативні психосоціальні умови, які знижують якість стимуляції розвитку сенсорних аналізаторів та мовлення.

У статті також розкриваються клініко-педагогічні прояви мовленнєвих порушень, що супроводжуються дисфункцією сенсорних систем. Зокрема, акцентовано увагу на розладах слухового сприймання (включаючи фонематичний слух), зорової перцепції (розпізнавання форм, літер, предметів), тактильного та пропріоцептивного сприйняття, які є критично важливими для формування усного й писемного мовлення, артикуляційної моторики та просторової орієнтації. Особлива увага приділяється труднощам, які виникають у дітей із порушенням сенсорної інтеграції, та їхньому впливу на мовленнєве, когнітивне й емоційно-комунікативне функціонування.

Окреслено сучасні підходи до діагностики та корекції зазначених порушень. Серед ефективних методів виділено логопедичні методики,

спрямовані на розвиток фонематичного сприймання, артикуляційної моторики, словникового запасу та граматичної будови мовлення; техніки сенсорної інтеграції, що передбачають стимуляцію сенсорних каналів через спеціальні вправи та ігри; нейропсихологічні тренінги, які активізують міжпівкульну взаємодію, зокрема вправи з нейробіки; використання мультимедійних, інтерактивних і візуально-аудіальних засобів для підвищення мотивації та залученості дітей.

Стаття підкреслює ключову роль міждисциплінарного підходу в організації корекційно-розвиткової допомоги дітям з порушеннями мовленнєвих та сенсорних систем. Ефективність корекції значною мірою залежить від злагодженої роботи команди фахівців – логопеда, дефектолога, психолога, ерготерапевта, реабілітолога та невролога. Зазначено важливість індивідуалізації програм втручання, що враховують особливості розвитку кожної дитини, а також необхідність активного залучення батьків до корекційного процесу.

Результати аналізу підтверджують важливість раннього виявлення мовленнєвих і сенсорних труднощів, комплексної оцінки стану дитини та своєчасного впровадження спеціалізованих програм корекції, які дозволяють підвищити рівень адаптації, розвитку комунікативних навичок і подальшого успішного навчання.

Ключові слова: мовленнєві порушення, сенсорні системи, корекція мовлення, нейропсихологія, сенсорна інтеграція, логопедична робота, діти дошкільного віку, діти молодшого шкільного віку.

Slatvinska Anna Anatoliivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Special and Inclusive Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (098) 889-62-04, https://orcid.org/0000-0002-8021-4708

Riumina Alla Valeriivna Trainee Lecturer, Department of Special and Inclusive Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (063) 109-33-51, https://orcid.org/0009-0007-6107-1258

SPEECH AND SENSORY SYSTEM DISORDERS IN CHILDREN: CAUSES, MANIFESTATIONS, AND DIRECTIONS OF CORRECTION

Abstract. The article examines the complex characteristics of speech and sensory system disorders in preschool and early school-aged children, which represent one of the most pressing issues in modern special pedagogy and speech

therapy. It emphasizes the interrelation between these types of impairments. The paper provides a detailed analysis of the main factors contributing to speech and sensory function development disorders. These include organic lesions of the central nervous system (CNS) – including those caused by intrauterine infections, hypoxia, and birth trauma; genetic anomalies; perinatal pathologies; sensory deprivation; and adverse psychosocial conditions that reduce the quality of stimulation needed for the development of sensory analyzers and speech.

The article also describes the clinical and pedagogical manifestations of speech disorders accompanied by sensory system dysfunction. Particular attention is given to disorders of auditory perception (including phonemic hearing), visual perception (recognition of shapes, letters, and objects), as well as tactile and proprioceptive perception – all of which are critically important for the development of oral and written language, articulatory motor skills, and spatial orientation. Special emphasis is placed on the difficulties faced by children with sensory integration disorders and their impact on speech, cognitive, and emotional-communicative functioning.

The paper outlines current approaches to the diagnosis and correction of these disorders. Among the most effective methods highlighted are speech therapy techniques aimed at developing phonemic perception, articulatory motor skills, vocabulary, and grammatical structure; sensory integration techniques that involve stimulation of sensory channels through specialized exercises and games; neuropsychological training that activates interhemispheric interaction (including neurobics); and the use of multimedia, interactive, and visual-auditory tools to enhance children's motivation and engagement.

The article underscores the key role of an interdisciplinary approach in organizing corrective and developmental support for children with speech and sensory system disorders. The success of correction largely depends on the coordinated work of a team of specialists – including a speech therapist, special education teacher, psychologist, occupational therapist, rehabilitation specialist, and neurologist. The importance of individualizing intervention programs to meet the specific developmental needs of each child, as well as actively involving parents in the correction process, is also emphasized.

The results of the analysis confirm the importance of early identification of speech and sensory difficulties, comprehensive assessment of the child’s condition, and timely implementation of specialized correction programs that help improve adaptability, the development of communication skills, and future academic success.

Keywords: speech disorders, sensory systems, speech correction, neuropsychology, sensory integration, speech therapy, preschool children, primary school children.

Постановка проблеми. Формування мовлення є складним багаторівневим процесом, який не обмежується лише механічним формуванням звуків або слів, а охоплює цілий ряд функціональних аспектів, пов'язаних із психічним, когнітивним та емоційним розвитком дитини. Процес мовленнєвого розвитку тісно взаємопов'язаний із роботою різних систем організму, зокрема сенсорних систем, таких як зорові, слухові, тактильні та кінестетичні [5]. Сенсорні системи забезпечують не лише сприймання навколишнього світу, а й забезпечують основні механізми для формування мовлення. Наприклад, зорове сприйняття дає можливість розрізняти букви і цифри, слухове – чути звуки, що відрізняються за висотою, тембром і тривалістю, а тактильне і кінестетичне сприйняття необхідні для розвитку артикуляційної моторики. Всі ці функціональні системи взаємодіють, сприяючи формуванню мовлення, тому порушення в роботі хоча б однієї з них можуть суттєво ускладнити мовленнєвий розвиток дитини [4].

Порушення в будь-якій з цих сенсорних систем можуть істотно вплинути на здатність дитини до вербальної комунікації. Зниження слухової чутливості або порушення в роботі зорової системи можуть призвести до недостатнього сприйняття мовних звуків, ускладнювати формування правильної вимови, обмежувати словниковий запас і погіршувати загальне мовленнєве сприйняття. Такі порушення можуть також призвести до зниження рівня комунікативної компетентності, що відображається на здатності дитини будувати соціальні взаємодії, а також адаптуватися в навчальній та соціальній сферах [1].

В особливих випадках порушення сенсорних систем можуть супроводжуватися психоемоційними проблемами, такими як тривога, низька самооцінка та соціальна ізоляція, що в свою чергу погіршує процес соціалізації дитини. Це може стати серйозною перешкодою для її успішної адаптації до школи та розвитку в рамках освітнього процесу.

Особливо актуальним є вивчення випадків комплексних порушень, коли мовленнєві труднощі поєднуються з дефіцитом сенсорної інтеграції, що, у свою чергу, може призвести до затримки психічного розвитку або до розвитку розладів аутистичного спектра. У таких випадках, коли відзначаються порушення в розвитку сенсорної інтеграції, дитина може переживати труднощі в розпізнаванні і реагуванні на сенсорні стимули, що ускладнює формування правильної мовленнєвої реакції. Ці порушення можуть призводити до дефіциту комунікативних навичок, зокрема до недостатньої здатності сприймати та обробляти мовну інформацію, що робить інтерактивне спілкування дитини з іншими важким та малоефективним [4].

Зважаючи на таку ситуацію, виникає необхідність більш глибокого наукового вивчення взаємозв'язку між сенсорними та мовленнєвими системами у дітей, а також пошуку ефективних корекційних стратегій, які можуть забезпечити комплексний підхід до розвитку цих функцій. Розробка таких стратегій включає використання інноваційних підходів у роботі з дітьми, які мають комбіновані порушення, що поєднують порушення мовлення та порушення сенсорної інтеграції.

Актуальність дослідження значно зростає на тлі збільшення кількості дітей, у яких спостерігаються подібні порушення, що є частиною сучасних тенденцій у розвитку педагогіки та психології. Порушення сенсорних систем і мовлення мають значний вплив на всі сфери розвитку дитини, тому необхідність удосконалення методичного інструментарію логопедів, дефектологів та інших фахівців, які працюють з такими дітьми, стає важливою складовою частиною сучасної спеціальної педагогіки [1].

У межах цього дослідження розглянуто основні причини та типові прояви мовленнєвих порушень у дітей з порушеннями сенсорних систем. Зокрема, особливу увагу приділено вивченню порушень слухового, зорового, тактильного та пропріоцептивного сприймання, оскільки ці системи безпосередньо впливають на процеси мовленнєвого розвитку. Окремо розглядаються можливості корекції зазначених порушень за допомогою спеціальних методик, спрямованих на стимулювання розвитку сенсорних каналів та покращення мовлення, а також на формування більш ефективної інтеграції сенсорної інформації [5].

Загалом, розгляд цієї проблеми є необхідним кроком для розробки комплексних та індивідуалізованих програм для дітей з подібними порушеннями, що сприятиме їхньому успішному розвитку та адаптації в умовах соціалізації та навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема порушень мовленнєвих і сенсорних систем у дітей широко висвітлюється в сучасних дослідженнях з логопедії, дефектології та нейропсихології. Українські науковці, зокрема О. Бєлова, І. Кочур, А. Лук'яненко, І. Олійник та ін. підкреслюють взаємозв'язок між функціонуванням мовленнєвих і сенсорних систем, а також вплив таких порушень на пізнавальний розвиток, навчання та соціалізацію дітей.

Актуальними залишаються дослідження причин цих розладів, серед яких – ураження центральної нервової системи, перинатальні патології, генетичні чинники та сенсорна депривація. Особлива увага приділяється сенсорній дезінтеграції як чинника, що значно ускладнює мовленнєвий розвиток. Вчені наголошують на важливості корекції слухового, зорового й тактильного сприймання [3].

Науковці підтримують ідею комплексного підходу до подолання таких порушень, що включає логопедичні методики, нейропсихологічні тренінги, сенсорну інтеграцію та сучасні мультимедійні технології. Ключовою умовою ефективності корекційної роботи є міждисциплінарна співпраця фахівців.

Отже, сучасні дослідження підтверджують доцільність комплексного, індивідуалізованого підходу до діагностики та корекції мовленнєвих і сенсорних порушень у дітей.

Мета статті: проаналізувати причини, клініко-педагогічні прояви порушень мовленнєвих та сенсорних систем у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, а також обґрунтувати ефективні підходи до їх корекції з урахуванням міждисциплінарної взаємодії фахівців і сучасних методик розвитку мовлення та сенсорної інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Формування мовлення у дитини є результатом складної, багаторівневої й інтегративної взаємодії когнітивних, емоційних, моторних і сенсорних процесів, які реалізуються за активної участі центральної нервової системи. Мовленнєва функція не виникає самостійно чи ізольовано, а базується на гармонійному розвитку всіх психічних і фізіологічних систем організму, зокрема сенсорних. Саме завдяки цілісному функціонуванню сенсорних систем — слухової, зорової, тактильної, вестибулярної та пропріоцептивної — забезпечується формування фонематичного сприймання, розвиток артикуляційної моторики, розуміння мовлення, збагачення словникового запасу, побудова фраз і граматичних структур [5].

Важливість сенсорного забезпечення мовлення особливо помітна на ранніх етапах розвитку, коли дитина активно засвоює невербальні й вербальні сигнали з оточення, ідентифікує звуки, образи, дотики. Наявність достатньо багатого та різноманітного сенсорного досвіду створює базу для адекватної мовленнєвої активності. Водночас будь-яке порушення однієї чи кількох сенсорних систем спричиняє зниження якості обробки інформації, що негативно позначається на мовленнєвій продукції, комунікативній ефективності й соціальній адаптації дитини [2].

Етіологічні чинники сенсорних і мовленнєвих порушень. Дослідники виокремлюють кілька груп причин, що зумовлюють сенсомоторні й мовленнєві труднощі:

- Органічні ураження центральної нервової системи, що є наслідком гіпоксично-ішемічних ушкоджень, перенесених внутрішньоутробних інфекцій або черепно-мозкових травм, які безпосередньо впливають на кору головного мозку, підкіркові структури та провідні шляхи, відповідальні за сенсорну інтеграцію і мовленнєве продукування.

- Перинатальні патології, до яких належать ускладнення вагітності й пологів (передчасні пологи, тривала гіпоксія, інтоксикації, асфіксія, пологові травми), що можуть спричинити структурні зміни мозку та порушення дозрівання сенсорних систем.

- Генетичні та спадкові чинники, що реалізуються у вигляді синдромальних форм (наприклад, синдром Дауна, Ретта, Вільямса) й впливають на комплексне порушення нервової, мовленнєвої, моторної та сенсорної функцій.

- Вроджені або набуті сенсорні порушення: приглухуватість, туговухість, порушення зору, знижена або підвищена чутливість до тактильних, температурних і вестибулярних стимулів, що зменшують якість сенсорного досвіду та перешкоджають формуванню цілісної картини світу.

- Психосоціальні чинники, такі як емоційна депривація, брак якісного вербального спілкування в сім'ї, недостатня стимуляція з боку дорослих, несприятливі соціально-культурні умови, що поглиблюють мовленнєву ізоляцію дитини [3].

Сукупність згаданих чинників призводить до появи різноманітних порушень мовлення, що мають як кількісні, так і якісні характеристики. Типовими клінічними та педагогічними проявами є:

- обмежений пасивний і активний словниковий запас, повільне збагачення лексики;
- дефіцит фонематичного аналізу, труднощі в розрізненні звуків, близьких за акустико-артикуляційними ознаками;
- спотворення звуковимови: заміни, пропуски, вставки, перестановки звуків;
- труднощі побудови фраз, неправильне вживання граматичних форм;
- порушення мовленнєвої ініціативи та труднощі використання мовлення у щоденному спілкуванні;
- слабка просторово-часова орієнтація, розсіяна увага, знижена слухова пам'ять [3].

Усе це значно ускладнює навчальний процес, спілкування з однолітками та дорослими, а також формування базових соціальних навичок.

Порушення мовлення і сенсорної інтеграції рідко обмежуються лише когнітивною або моторною сферою — вони мають значний вплив на емоційно-вольову сферу дитини. Серед типових реакцій — підвищена тривожність, емоційна нестабільність, імпульсивність, схильність до афективних спалахів або, навпаки, соціальна ізоляція, зниження комунікативної ініціативи та інтересу до взаємодії [4].

Діти з порушенням сенсорної інтеграції часто демонструють гіпер- або гіпочутливість до стимулів: уникають дотиків, бояться звуків, не

реагують на візуальні образи, шукають сенсорне навантаження (наприклад, постійно бігають, стукають, гойдаються). Це ускладнює адаптацію до дитячого колективу, унеможливлює участь у звичайних навчальних заняттях і знижує рівень саморегуляції.

Напрями корекційної допомоги. У зв'язку з цим, ефективна корекційна робота має бути багаторівневою, поетапною, індивідуалізованою та міждисциплінарною. Основні напрями такої допомоги включають:

1. Логопедичну терапію, спрямовану на розвиток фонематичного слуху, звуковимови, граматичних структур, лексичного запасу та навичок зв'язного мовлення. Застосовуються традиційні логопедичні методики, логоритміка, артикуляційна гімнастика, мовленнєві ігри тощо.

2. Методики сенсорної інтеграції (А. Ж. Айрес), які реалізуються через спеціальні вправи та сенсорне обладнання: балансувальні платформи, тактильні килимки, вібропристрої, гойдалки, тунелі. Такі заняття сприяють формуванню адаптивних реакцій на сенсорні стимули та зменшують рівень сенсорного перевантаження.

3. Нейропсихологічні тренінги, орієнтовані на розвиток пізнавальних процесів, міжпівкульної взаємодії, моторної координації, уваги та планування дій. Застосовуються вправи за методиками О. Лурія, А. Баркан, елементи нейробіки, ігрова терапія з когнітивним навантаженням.

4. Інтерактивні та цифрові ресурси, включаючи логопедичні програми, мобільні застосунки, мультимедійні платформи, які стимулюють візуальну, слухову та моторну активність дитини й створюють умови для мотиваційно значущого навчання.

5. Психологічний супровід, що передбачає індивідуальну або групову терапію, роботу з емоційною сферою, розвиток саморегуляції, зниження тривожності, формування адекватної самооцінки та соціальної впевненості [4].

Необхідною умовою є міждисциплінарна взаємодія фахівців – логопеда, психолога, дефектолога, невролога, ерготерапевта, сімейного лікаря та батьків. Така команда має здійснювати постійний моніторинг динаміки розвитку дитини, корегувати програму втручання, адаптувати навчальне середовище та забезпечувати єдність вимог. Злагоджена співпраця дозволяє досягти не лише усунення окремих проявів, а й забезпечити цілісну динаміку особистісного та мовленнєвого розвитку дитини.

Висновки. Можемо підсумувати, що формування мовлення дитини нерозривно пов'язане з функціонуванням сенсорних систем, які забезпечують адекватне сприймання, обробку й інтеграцію інформації з навколишнього середовища. Порушення сенсорної інтеграції істотно впливають на всі компоненти мовленнєвої діяльності – від звуковимови до комунікативної поведінки – і супроводжуються вторинними когнітивними, емоційними та поведінковими труднощами.

З огляду на складну природу таких порушень, ефективна корекційна допомога має ґрунтуватися на цілісному, міждисциплінарному підході з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку дитини. Особливу увагу слід приділяти сенсорному компоненту, оскільки його гармонізація створює базу для успішного розвитку мовлення, пізнавальної активності, соціальної адаптації та емоційного благополуччя.

Практичне значення мають інтеграція методик сенсорної інтеграції, логопедичної корекції, нейропсихологічних вправ і психологічного супроводу в єдину систему індивідуального втручання. Такий підхід дозволяє не лише зменшити прояви мовленнєвих порушень, а й сприяє розкриттю потенціалу дитини в умовах стимулюючого, підтримувального середовища.

Подальші дослідження доцільно спрямовувати на удосконалення методик комплексної діагностики сенсорних порушень, а також на розробку інноваційних форм взаємодії фахівців і родини в системі раннього втручання.

Література:

1. Айрес А. Ж. Сенсорна інтеграція та дитина / пер. з англ. Київ: Основа, 2020. 248 с.

2. Мороз Л., Стахова Л., Зелінська-Любченко К. Сенсомоторний розвиток як предмет уваги логопеда. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2023, № 2 (126). С. 62–77.

3. Прокопчук Н. В. Сенсорна інтеграція як ефективний метод у роботі з дітьми із сенсорними дисфункціями. *Імідж сучасного педагога*. 2025. № 1 (220). С. 87–90.

4. Черкашина О. В. Використання методу сенсорної інтеграції в корекційно-розвивальній роботі з подолання порушень мовленнєвого розвитку у дітей дошкільного віку. *Харківський природничий форум:* VII Міжнародна конференція молодих учених. Харків, 2023. С. 158–162.

5. American Occupational Therapy Association. Occupational Therapy Practice Framework: Domain and Process (4th ed.). *American Journal of Occupational Therapy*. 2020. Vol. 74 (Suppl. 2).

References:

1. Ayres, A. J. (2020). Sensorna intehratsiia ta dytyna [Sensory Integration and the Child] (Ukrainian translation). Kyiv: Osnova. 248 [in Ukrainian].

2. Moroz, L., Stakhova, L., Zelinska-Liubchenko, K. (2023). Sensomotornyi rozvytok yak predmet uvahy lohopeda [Sensorimotor development as an area of focus for speech therapists]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. Pedagogical Sciences: Theory, History, Innovative Technologies*, 2(126), 62–77 [in Ukrainian].

3. Prokopchuk, N. V. (2025). Sensorna intehratsiia yak efektyvnyi metod u roboti z ditmy iz sensornymy dysfunktsiiamy [Sensory integration as an effective method in working with children with sensory dysfunctions]. *Imidzh suchasnoho pedahoha – Image of the Modern Educator*, 1(220), 87–90 [in Ukrainian].

4. Cherkashyna, O. V. (2023). Vykorystannia metodu sensornoi intehratsii v korektsiino-rozvytkovii roboti z podolannia porushen movlennievoho rozvytku u ditei doshkilnoho viku [Using the method of sensory integration in corrective developmental work to overcome speech development disorders in preschool children]. *Kharkivskyi pryrodnychyi forum: VII Mizhnarodna konferentsiia molodykh uchenykh – Kharkiv Natural Science Forum: VII International Conference of Young Scientists,* Kharkiv, 158–162 [in Ukrainian].

5. American Occupational Therapy Association. (2020). *Occupational Therapy Practice Framework: Domain and Process (4th ed.). American Journal of Occupational Therapy*, 74 (Suppl. 2). https://doi.org/10.5014/ajot.2020.74S2001